

A háború és a földrajz.*

Írta: dr. *Littke Aurél*, paedagogiumi tanár.

A háború kitörésekor néhány magyar geográfus azt hitte és remélte, hogy a művelt magyar közönség most különös érdeklődéssel fordul a háborúval kapcsolatos gyakorlati földrajzi kérdések felé. Úgy gondolta, hogy a közönség kíváncsian várja a katonai földrajzi kérdések megvitatását, elsősorban a hadszínterek földrajzi ismertetését, ami a hadműveletek behatóbb megértését is lehetővé teszi. Ugyancsak nagy érdeklődésre számíthatott nézetük szerint a politikai földrajzi problémák fejtegetése: azon okok megvilágítása, melyek a népeket összeütközésre kényszerítették, azon erőforrások számbavétele, amelyek a háborúban küzdő nemzeteknek rendelkezésére állanak. Mert ezek a kérdések szoros összefüggésben vannak a földrajzi tényezőkkel: a háború okai területi, etnikai, gazdasági viszonyokból erednek és ezektől függ az államok ereje is. A gazdasági viszonyok pedig nemcsak a politikai, hanem a

* Először megjelent a «Földrajzi Közlemények» 1915. évfolyamában.

katonai földrajzi kérdések megbeszélésénél is rendkívül fontos szerepet játszanak. A háború tehát az alkalmazott földrajznak harmadik ágát, a gazdasági földrajzot is érdeklődésünk körébe vonja, még pedig annál nagyobb mértékben, minél inkább közelednek a háborús események tetőpontjukhoz és így a bókéhez is. A háborút követő új békés helyzet aligha állhat helyre területi változások nélkül; e változások jelentőségét viszont nem tudjuk megérteni, ha nem vizsgáljuk meg azon országok gazdasági értékét, amelyeknek ezekben a változásokban előreláthatólag részük lesz és enélkül nem rajzolhatjuk meg annak a gazdasági helyzetnek a képét sem, mely a háborús bonyodalmakból kibontakozva, a népek óriási küzdelmének legjelentősebb eredménye lesz.

Ilyenféle gondolatok és megfontolások ösztönözték őket arra, hogy a fenti kérdésekről a magyar művelt közönséget felvilágosítsák. Papírra vetették fejtegetéseiket, kinyomatták s egy füzetbe foglalva könyvkereskedői forgalomba hozták. A múlt tapasztalataink okulva azonban óvatosságok voltak és egyelőre csak néhány száz példányt nyomattak, de a szedést állva hagyták, hogy abban az esetben, ha a közönség várva-várt érdeklődése megnyilvánul, újabb száz példányokat lehessen nyomtatni belőle. De – a szedésre többé szükség nem volt, – az első ízben nyomtatott néhány száz példány is soknak bizonyult.

Szükségesnek tartottam ezt elmondani, mert

ha csak felszínesen nézzük a dolgokat és csupán külső jelek után ítélünk, éppen ellenkező eredményre jutunk, arra t. i., hogy a közönség mintha nagyon is érdeklődnék geográfiai kérdések iránt. Sőt, úgy látszik, mintha nem is lenne népszerűbb tudomány ma a földrajznál. Öreg és fiatal, gazdag és szegény tanulmányozza a térképet, hogy a szövetséges és ellenséges hadseregek mozdulatait figyelemmel kísérje. De, ha közelebbről megvizsgáljuk, vajjon milyen természetűek azok a földrajzi kérdések, amelyekkel most a háborúval kapcsolatban foglalkozik közönségünk, tüstént megállapíthatjuk, hogy ez a háborús földrajzi érdeklődés a legtöbb esetben meglehetősen felületes. Nagyonbízott csak topográfiai tájékoztatóról van szó: csak azt akarják tudni, hol van az ostromlott vagy elesett vár, hol volt valamely ütközet, merre járnak és vonulnak fel a seregek, stb.

Nem mintha ezek a topográfiai ismeretek nem lennének értékesek, de mélyebb földrajzi érdeklődésről, behatóbb geográfiai tanulmányokról, amelyek csak némi bepillantást is nyitnának pl. az ellenség földjének természeti viszonyaiba, vagy a velünk küzdő népek gazdasági és kulturális életébe, meg világosságot derítenének arra, hogy milyen összefüggésben van ezen népek műveltségi állapota a földrajzi tényezőkkel, ritka kivételektől eltekintve, nincs szó. De nem is lehet. Nem lehet pedig azért, mert a mi intelligen-

ciánk nem tanult igazi földrajtot. Középiskoláinkban a földrajztanítás már a III. osztályban megszűnik, aminek aztán az a természetes következménye, hogy érettnek nyilvánított ifjaink a földrajzból úgyszólván semmit sem tudnak. Öt éven át bőven van idejük arra, hogy azt a keveset, amit a három alsó osztályban a földrajzból tanultak, tökéletesen elfelejtsék.⁵

Ha pedig ez így van, akkor a háború nagyon fontos feladatot rótt éppen a középiskolákra, amelyeknek elsőrendű kötelességük lett volna az, hogy a felsőbb osztályok, elsősorban a legfelső osztály növendékeit a fentjelzett katonai, politikai és gazdasági földrajzi kérdésekről alaposan tájékoztassák és a mai világhelyzet megértésének magaslatára emeljék. Ez ma az iskolának a kor szükségletéből következő kötelessége, amelynek teljesítésétől nem kellett volna visszariadni akkor sem,⁶ ha ezen tervszerűen végzett rendszeres háborús földrajzi tanítások más tantárgyak rovására, ezen tárgyak óráiban tartattak volna meg. Nincs tudomásom arról, hogy a középiskolák felső osztályaiban ilyen természetű földrajztanítás történt volna. Mindössze néhány, vetített képekkel kísért előadást tartottak és ezzel a háborús állapottól rájuk rótt feladatot kimerítettnek vélték. De nemcsak a középiskolákban, hanem még fokozottabb mértékben szükség lett volna arra is, hogy a főiskolákon és az egyetemeken az összes fakultások hallgatói is hasonló természetű, rend-

szeres földrajzi előadásokban részesüljenek, mert a főiskolai hallgatók is a középiskolákból kerülnek ki, ahol nem volt alkalmuk földrajzot tanulni. De talán még most sem késő. Még most is meg lehetne ezt a feladatot oldani, ha gyorsan és ügyesen szervezzük a teendőket.

Hogy miért tartom ezt a kívánságot elengedhetetlen iskolai feladatnak, arra alábbi fejtegetéseim során megkapjuk a választ. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy ezzel némileg módunkban lett volna a szükséghez képest pótolni azt, amit a múltban tenni elmulasztottunk.

Bizonyos tekintetben válasz erre a kérdésre az a tapasztalat is, hogy néhány régebbi szórványos esettől eltekintve, mintegy tíz esztendő óta nem csupán a geográfusok, hanem a közönség köréből is mind sűrűbben hangoztatják azt, ami egyébként általánosan ismeretes, hogy nálunk még a magasabb társadalmi osztályokban is rendkívül gyér földrajzi ismeretekkel találkozunk. Még talán ennél is szomorúbb az a léptenyomon tapasztalható közömbösség, mely mindenkor megnyilvánul, ha földrajzról van szó. Ennek a következménye az igazi földrajzi érdeklődés hiánya a mai háborús bonyodalmak közepe is, oka pedig, mint arra fentebb rámutattam, a középiskolai földrajztanítás szűk kereteiben keresendő.

Ha pedig azt kutatjuk, hogy mi a magyarázata annak, hogy ma, a 20. század második évtizedé-

ben olyan szűk keretekbe szorítjuk a földrajztanítást a középiskolákban, amelyekben pedig azt a nemzedéket, azt a társadalmi osztályt neveljük, amelynek kezében futnak össze majdan az állami élet szálai és a mely hivatva van arra, hogy népünket a haladás útján irányítsa, úgy két főokot jelölhetünk meg: egyrészt azt, hogy egyébként magas műveltségű társadalmi osztályokban olyan felületes, sőt még a felületesnél is hiányosabb ismeretek vannak elterjedve a földrajz tárgykörének még az alapvonásairól is, másrészt azt, hogy nem tudják és így nem is méltányolják kellőképen, hogy a megfelelő, szakképzett tanároktól vezetett földrajztanítás milyen eredményeket érhet el a tanulók magasabb, általános szellemi képzését illetően.

Ha ma megkérdezzük valakit, mi a véleménye a földrajztanításról, ennek értékéről és jelentőségéről, a legtöbben csak a külső földrajzi ismeretekre, az országok és kontinensek helyzetére és alakjára, hegyrendszereire, hegyeire és vizeire, az éghajlatra, a nevezetes növényekre, állatokra és egyéb termékekre, végre a lakosokra, államokra, legnevezetesebb városokra és egynéhány különösen fontos forgalmi útvonalra gondolnak. És ezen ismeretek értékének mérlegelésekor is lényegében az iskolában nyert tudás még megmaradt emlékei a döntők, amelyek pedig éppen a földrajzból oly annyira szegényesek. Mert az iskola elhagyása után szerzünk ugyan újabb is-

mereteket, de ezek lényegükben választott hivatásunk körébe esnek és az iskolában kapott ismereteknek ezen körön kívül eső hézagait csak néha pótoljuk, ha t. i. erre különös alkalom kínálkozik. Mivel pedig művelt társadalmi osztályunk azon nemzedéke, mely ma vezető szerepet játszik, szánalmasan kevés földrajzi ismeretet hozott magával az iskolából, nem is csodálkozhatunk azon, hogy az egyébként előkelő műveltségű társadalmi osztályok, sőt más szakmabeli tudósok és mértékadó körök nagyjában azon nézeten vannak, hogy a földrajzoktatás még a legkedvezőbb esetben is csak adatoknak, külső ismereteknek tömegével gazdagítja tudásunkat, amelyek, úgy mint sok egyéb is, a gyakorlati élet szempontjából ugyan hasznos, de azoknak a magasabb műveltséget illetőleg valami nagyobb jelentőségük általában nincs és az iskolában sem kell azokra nagyobb figyelmet fordítani.

De, ha jól meggondoljuk a dolgot, könnyen beláthatjuk, hogy a fentemlített földrajzi ismereteket *ma* legkevésbé szabad kicsinyelnünk és lenéznünk. Ma, amikor minden ember, egész társadalmi osztályok és népek, nemzetek és államok gazdasági existenciájukért küzdenek. Ma, a világgazdaság korszakában, amikor az egész Föld óriási politikai és gazdasági territóriumokra oszlik és minden állam gazdasága, sőt minden magángazdaság a világtermeléstől és ennek mozgalmaitól függ. Azok a kereskedelmi összekötte-

tések, amelyek az egyes országok és világrészek közt fennállanak, növekvő mértékben érintik az államok gazdasági életét, anyagi jólétük alapjait. Hazánkat is százféle szál fűzi a világgazdaság szövevényes hálójába, bár be kell vallanunk, hogy a közép európai államok modern gazdasági fellendüléséből nem vette ki azt a részt, ami helyzeténél és természeti kincseinek gazdagsága szerint megilletné.

Nem akarok összehasonlításokat tenni, amelyeknek pedig hosszú, tanulságos sora kínálkozik. Mindezek csak azt bizonyítanák, hogy a gazdasági élet minden ágában mennyire elmaradtunk. Mintha csak a Föld valamely rejtett zugában élnénk, ahol nem kell tudomást venni az idők változásáról, nem ébredtünk teljes tudatára annak a nagy különbségnek, mely korunkat nagyapáink korától elválasztja.

De a háború, amely nemzetünket a világpolitika forгатagába sodorta, megtanított bennünket arra, hogy Magyarország nincs a Föld valamely rejtett zugában, ahol nemzetünk szoros elzárkózottságban élhetne. Most minden kétséget kizárólag áll előttünk az a tény, hogy hazánk a Föld egyik politikai és gazdasági hatalmi szférájához tartozik, melynek létérdekeiért ma vérét és vagyonát áldozza. Ma már nem tagadhatjuk, hogy Magyarország helyzete olyan összeköttetéseket teremt és olyan szükséges érintkezések szövevényét szüli, amelyek összes életfeltételeinkre a legnagyobb

jelentőségük és államunk s nemzetünk helyzetét a legmélyebben érintik.

Mindezeket figyelembe véve, vajjon nem állíthatjuk-e azt, hogy a Föld országairól és világrészeiről, ezeknek természeti viszonyairól, lakosairól és gazdasági életéről szóló kimerítő, biztos ismeretek rendkívül értékesek és minden művelt embernek nélkülözhetetlenek? És hazánk politikai és gazdasági helyzete nem ró-e nemzetünkre számos súlyos feladatot és tömérdek megoldásra váró kötelezettséget? Vállaljuk-e a felelősséget azért, hogy serdülő ifjúságunkat nemzetünk ezen életkérdéseiről nem világosítjuk fel? Nem követel-e az új korszak új feladatokat és új kötelezéseket az iskolától? Ezekre a kérdésekre feltétlenül igenlő választ kell adnunk. Az iskola tantárgyai közül pedig egyedül a földrajz az, amely a tanulókat ezekről a kérdésekről felvilágosítja.

A földrajz, amely rámutat az ország politikai, gazdasági és katonai jelentőségére, megismerteti a szárazföld és tenger termékeit és megtanít arra, hogy ezeket, mint a nemzeti munka hatalmas ösztönzőit és a fizikai, szellemi és etikai erő kifejtés forrásait méltányoljuk; megmagyarázza az állam területi nagyobbodásának feltételeit, a terület és népesség hatásait, a határok és tengerpartok jelentőségét; rámutat a birodalom politikai és gazdasági összeköttetéseire más államokkal, valamint a magyar ember és az egész magyarság

helyzetére a Földön. Ezek az ismeretek pedig nélkülözhetetlenek akkor, ha nemzetünk szociális és nemzeti feladatait megérteni és megoldani akarja. Enélkül nem képzelhető szociális, állampolgári és politikai, vagy mondjuk egy szóval nemzeti nevelés, amelynek fontosságára nemrég egyik jeles pedagógusunk, Imre Sándor «A magyar nevelés feladatai és a református iskolák» című cikkében olyan találóan rámutatott. Nem szükséges tehát ezt bővebben fejtegetnem. De azt ki kell emelnem, hogy nincs nép a Föld kerekén, melynek oly mértékben volna szüksége nemzeti nevelésre, mint a magyarnak és nem volt még olyan korszak, amelyben akkora szükségük lett volna a nemzeteknek a széles politikai látkörre, mint napjainkban. A földrajztanításnak éppen az a legfőbb hivatása, hogy a történelmi és magyar irodalmi oktatással együttesen az ifjúság nemzeti nevelésének és ezzel az állam egész kulturális fejlődésének szilárd alapjait lerakja és egyik legnemesebb hivatása, hogy a nemzeti feladatok iránti érdeklődést felkeltse és a nemzeti öntudatot növelje.

Nem szabad azonban az eddigi fejtegetésekből esetleg azt következtetni, hogy alapos földrajzi ismeretekre csak az anyagi javakat előállító és a kereskedelmet közvetítő társadalmi osztályok művelt tagjainak van szükségük. Szükségük van ezekre kivétel nélkül mindazoknak, akik olyan hivatást választanak maguknak, amely egyetemi

kvalifikációhoz van kötve. A külföldi geográfusok egyik vezére utalt rá nemrég arra, hogy «menynyi kár, veszteség, veszedelem és ballépés történik folyvást a kereskedelemben, a hadviselésben és a közigazgatásban a földrajzi tudatlanság következtében. Ez pedig úgy lesz mindaddig, amíg a vezetők, különösen az államférfiak egyszersmind geográfusok is nem lesznek. Az emberek sorsát intéző hatalmaknak ismerniök kell a nemzetek és népfajok természetét és ettől függő jellemét, amelyet azon földrész természeti tulajdonságai szabnak meg, ahol a nép faj és nemzet megalakult».

De szüksége van a Föld és a haza tüzetes ismeretére kivétel nélkül a közélet mindegyik emberének. Ezt könnyen beláthatjuk mi magyarok, akik alkotmányos államban élünk, amelyben a nemzeti élet minden fontosabb ügyét a választott nemzeti képviselőtestület intézi, amely viszont a maga részéről választóinak ítéletétől és felfogásától függ. Ezenkívül nemzetünk szellemi és anyagi életének minden súlyosabb kérdése a közvélemény nyilvános ítélőszéke elé is kerül és éppen a művelt társadalmi osztály feladata az, hogy ezen a téren is a vezető szerepet vigye. Ma már mind bajosabb lesz a pusztán szemlélődő álláspont elfoglalása, a nyilvános élet kérdéseinek és lázas nyüzsgésének távolból való megfigyelése. Az általános, gyors fejlődés azon feladat, sőt kötelesség elé állítja az intelligenciát,

hogy szellemi erejével részt vegyen azokban a mozgalmakban, melyeket korunk felvet, hogy gondolkodjék népünk javán-baján és így az állam és társadalom igazi támasza legyen.

Mivel pedig a nemzetközi, úgyszólván az egész Földre kiterjedő összeköttetések, amelyek a legkülönbözőbb érdekeket közletről érintik, gyakran elkerülhetetlenné teszik azt, hogy a külföldi országokban és más világrészekben beálló folytonos változások közéletünknek számos, nem ritkán éppen elsőrendű fontosságú, nevezetesen gazdasági mozzanataira mély hatást ne gyakoroljanak, azért a Föld egyes részeiről, ezeknek természeti viszonyairól, életfeltételeiről és lakosairól szóló biztos és széleskörű ismeretek az általános műveltség szempontjából sohasem voltak olyan nagy jelentőségűek, mint a mai korban. Ma elsősorban olyan műveltségre van szükségünk, mely nemcsak az elvont dolgokra, elmúlt idők és kulturállapotok jelenségeire irányul, hanem egyúttal világosan és öntudatosan látja a mai helyzetet: mindazt, ami *ma* mozgatja nemzetünk és más nemzetek életét; olyan műveltségre, amely a mai állapotokat megérteni és méltányolni tudja.

Vagy nem az életnek kell-e nevelnünk a tanulókat, és pedig a modern életnek, nem pedig a klasszikus ókornak és középkornak, nem is a 19. század első vagy második felének, hanem a mai életnek, sőt amennyire lehetséges, annak az életnek, amelyik csak *lesz*, vagyis a jövőnek.

Középiskoláinknak ugyan csak általános műveltséget kell nyújtaniok, de az általános műveltségnek is, ha a kor színvonalán akar állani és a kor kívánalmainak eleget akar tenni, a kor szükségleteihez kell alkalmazkodnia. A most folyó háború elég élesen rávilágított hazánk helyzetére és legkülönbébb életviszonyainkra: kezdjük világosabban látni nemzeti feladatainkat, kezd a magyarság igazi helyzete előttünk kibontakozni. Nemzetünk jövőjére való tekintetből elsőrendű kötelességünk, hogy olyan széleslátkörű nemzedéket neveljünk, amely ezt a helyzetet meg tudja érteni és e megértésből kifolyólag e feladatok megoldásához is hozzá tud készülni. Ez pedig a földrajzi ismeretek kiterjesztése, kibővítése nélkül nem lehetséges.

Íme, igen tisztelt hölgyeim és uraim, az eddigiekből talán megértjük azt is, miért volt olyan nagy meglepetés számunkra az európai háború kitörése. Mert valljuk be őszintén, hogy az emberek legnagyobb része azt hitte, hogy itt már sohasem lesz háború. Ez a téves felfogás is a hézagos, fölületes földrajzi ismereteknek volt a következménye. A háború megtanított bennünket arra, hogy ezerféle veszedelem környezi hazánkat; tehát mindig harcra készen kell állnunk. A kelet-európai kolosszussal vívott kemény küzdelmünk azonban arra is megtanított, hogy a harci készség nem egyedül az ezredek erejétől függ, hanem legalább is hasonló mértékben a

katonaság szellemétől és iskolázottságától. A térkép ügyes felhasználása, a vezetésre hivatott magyar ifjúság gyakorlása a térképolvasásban oly jelentőségű védelmi eszköz, amelynek nagy fontossága éppen a háborúban tűnik ki teljesen. A földrajztanításnak tehát, amelynek egyébként is egyik főfeladata és előfeltétele, hogy a tanulókat a térképolvasás titkaiba bevezesse, erre a körülményre a jövőben különös gondot kell fordítania.

Mindezek alapján megállapíthatjuk azt, hogy az általános műveltség szempontjából a földrajztanítás nagyon is lényeges eleme a középiskolai oktatásnak. Ebből pedig feltétlenül következik, hogy ennek az általános műveltségnek nincs érdekében, hogy a földrajztanítást szűk keretek közé szorítsa és kirekessze a tanítás azon fokozatából, amelyen éppen legbecsesebb, legüdvösebb gyümölcseit érlelheti.

Hiszen mindig kemény harcokat kell vívunk akkor, ha hagyományos felfogás, széles körben elterjedt és részben erősen meggyökeresedett előítéletek ellen szállunk síkra: de ha valaki elfogulatlanul, széles látkörrel, magasabb szempontból veszi fontolóra középiskolai oktatásunk nagy kérdéseit és ezeket az összes korviszonyokkal és korszükségletekkel való kapcsolatban vizsgálja, annak el kell ismernie azt, hogy az alapos, biztos földrajzi tudás magasabb műveltségű társadalmi osztályunk összességére nézve nagyon értékes követelmény.

A földrajztanításnak azonban nemcsak a közműveltség, hanem a tanulók általános szellemi képzésének szempontjából is nagy értéke van. A königsbergi nagy bölcselelő egyik megjegyzéséből indulok ki: «Semmi sem alkalmasabb a józan gondolkodás fejlesztésére a földrajznál.» És «a földrajz feladata, hogy a földi jelenségek közti nagy összefüggést felismerje és az élet nagy harmóniájának törvényeit kifürkéssze.»

Csakugyan, a földrajztanításnak az a képessége, hogy a tanulókat gondolkodásra készíti, szellemi erejüket fejleszti, éppen abban rejlik, hogy a jelenségek *belső*, okozati összefüggését megvilágítja. Nincs itt szó arról, hogy magasabb tudományos kérdéseket feszegezzünk az iskolában, sem pedig arról, hogy az iskolára újabb terheket rakjunk. Ellenkezőleg, az okozati összefüggés megvilágításával csak elősegítjük az ismeretek megszerzését. Mert a tanulók azt, amit jól érthető benső kapcsolatban ismertetünk meg velük, sokkal nagyobb érdeklődéssel fogadják és könnyebben és tartósabban emlékezetükbe vésik, még pedig minden nagyobb fáradság nélkül. Az ilyen tanítás tanulságos, gondolkodásra ösztönöz és a képzelőerőt is megtermékenyíti.

Igaz, hogy ez az eljárás nemcsak a felső, hanem részben, bizonyos korlátozással már az alsó osztályokban is keresztülvihető és a tanítás ezen fokán kétszeresen fontos is, mert itt amúgy is nagyon sok ismeretet pusztán memorialiter kell

megszerezni. De önként érthető, hogy a különböző jelenségek asszociációjára és ezeknek kölcsönhatására való utalás sokkal nagyobb mértékben és mélyrehatóbban értékesíthető a felső osztályokban, ahol a tanulók felfogó képessége nagyobb és tudásuk is sok irányban bővültebb. A legbecsesebb eredményeket érheti el azonban a legfelső osztályban, ahol a matematikai és természettudományokból, meg a történelemből szerzett ismeretek egész sora segítheti elő a földrajzi megértést.

«A földrajz t. i. mindig a tények és tünemények összefüggését, kapcsolatát figyeli meg, mert csak így nyújthat világos képet a Földről. És ezen összefüggések és kapcsolatok fürkészése közben majd fizikai törvények és petrografiai ismeretek, majd vegytani ismeretek és biológiai jelenségek, máskor csillagászati és mechanikai tények és történelmi események egybevetésével ad egy új vonást a Föld rajzához.»

Éppen ez az asszociáló elem kölcsönöz a földrajznak filozofikus jelleget és biztosít számára a többi tantárgy közt koncentráló szerepet. A földrajzban a természettudományi és történelmi gondolkodás kapcsolata olyan közelfekvő, hogy előle kitérni nem is lehet. Ez az egyedüli tantárgy, amely a legeltérőbb tudományok, a mennyiség-tan, természettudományok és a történelem közt kapcsolatot teremt és ezen tudományok fölött széles áttekintést nyújt. Már ez az egy ok magában

véve is elegendő lenne arra, hogy a földrajznak a középiskolai oktatásban méltó helyet biztosítson.

Mert ezzel meg lehetne akadályozni a középiskolai oktatás szétforgácsolódását, szétszóródását és biztosítani lehetne a tanítás egységességét. Ezt azonban csak a földrajztanítás kiszélesítésével lehet elérni, mert ameddig a földrajzot csak az alsó osztályokban tanítják, addig a különböző jelenségek kapcsolatának és kölcsönhatásának fejtegetésébe kellőképpen elmélyedni nem lehet.

Mindezekből pedig megállapíthatjuk azt, hogy a földrajz még nem foglalta el az őt megillető helyet, sem közoktatásunkban, sem közéletünkben. De megállapíthatjuk azt is, hogy az emberiség és a nemzetek boldogulásának egyik tudomány sem szolgálhat annyit, mint a földrajz.

Elsőrendű kötelességünk tehát, hogy a földrajztanítás megfelelő kibővítéséről és kiszélesítéséről sürgősen gondoskodjunk és a földrajznak a középiskolákban az első osztálytól a legfelsőig kellő óraszámot biztosítsunk és részére legalább oly kereteket szabjunk, mint a történelemnek. Mert hogy csak egy példát mondjak, ha fontosnak tartjuk azt, hogy a tanulók a felső osztályban alaposan megismerjék a magyar irodalmat és a magyar történelmet, akkor épp oly fontosnak kell tartanunk azt, hogy ifjaink megismerjék Magyarország földrajzát, a magyar földet és népet. Képzhető-e mélyebben alapozott magyar hazaszeretet a magyar föld, a magyar nép, a

magyar nemzeti tevékenység ismerete nélkül? Vajjon haszontalanabb foglalkozás-e az, amely a magyar nemzetnek a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem terén kifejtett tevékenységéről tájékoztatja a tanulókat a jelen életből merített ismeretek alapján, mint a régi időkről és régen elhangzott harci zajról szóló történelem?

Ha azonban azt akarjuk, hogy a földrajztanítás a kívánatos eredménnyel járjon és hogy a földrajztanításban a benne rejlő képzőerő teljes mértékben érvényesüljön, gondoskodnunk kell arról is, hogy a földrajztanítás kizárólag szakképzett tanárok kezében legyen. Mert e tekintetben is ma nagyon szomorú jelenséggel állunk szemben. A földrajzot tanító tanárok 33%-a más szakos. Harmadrészüket tehát olyan tanár, aki erre a feladatra előkészítve nincs és tegyük hozzá, ezt a feladatot olyan tehernek tekinti, amelytől minél előbb megszabadulni óhajt. Meg aztán éppen amiatt, hogy a földrajztanításra szakképzettséggel nem rendelkező tanárok alkalmaztatnak, nagyon gyakran áll be a földrajztanításnál személyi változás. Legtöbbjüket csak átmenetileg alkalmazzák földrajztanításra, a szükséghez képest majd az egyik, majd a másik osztályban néha hosszabb időre, de igen gyakran csak egy évre. Hogy miféle károk erednek mindebből, nem kell bővebben magyaráznom.

Egy másik fontos kérdés a földrajztanárok képzésére vonatkozik. Nincs itt idő arra, hogy

ezzel a kérdéssel behatóbban foglalkozzam. Csak utalok arra, hogy az egyetemi földrajzoktatásnak a jövőendő földrajztanárok szükségleteire megfelelő tekintettel kell lennie, még pedig fokozottabb mértékben abban az esetben, ha a középiskolai földrajztanítás – amint reméljük – eddigi szűk kereteiből kilép. Nem arról van itt szó, hogy az egyetemen a földrajz professzorai nincsenek tekintettel arra, hogy hallgatóik túlnyomó többsége középiskolai tanárjelölt, vagy hogy az egyetemi tanárok nem viselnék szívükön a földrajztanárok képzésének érdekét. Távolról sem. A baj nem is ebben van, hanem abban, hogy három magyar egyetemünkön a földrajznak csak egy-egy tanszéke van az egyetemes földrajz tanszékének elnevezése alatt. Nem akarok most összehasonlításokat tenni más tudományterületekkel a tanszékek számát illetően, mert az nagyon lesújtó eredménnyel járna a földrajzi tudományra, csak azt jegyzem meg, hogy «az egyetemes földrajz tanszékének elnevezése olyan, mintha egyetemes természetrajz cím alatt keresnénk olyan tudós férfiakat, akik egyaránt tudnák az állattant, a növénytant és az ásványtant tanítani. Valamikor így is volt, ma már lehetetlen. Ezt csak újabban látták be szakférfiaink. De arra még nem jöttek rá, hogy az egyetemes földrajz is annyira kifejlődött ma már, hogy egyetlen emberi agyvelőnek sok. A földrajz célja, hogy tiszta, tárgyilagos, hű és lehetőleg részletes képet

adjon a Földről. Hogy ezt a célját elérhesse, a többi tudományok leszűrt eredményeit mind egybe kell vetnie s azért a földrajz valósággal filozofikus összefoglalás, amely mintegy eredménye valamennyi többi tudományunknak. Ezért egyetlen ember nem is lehet minden részében egyaránt járatos. Hogy pedig ezt még nem látták be nálunk (mert külföldön már tudják), annak megint csak az az oka, hogy nagyon kevesen ismerik még az igazi földrajzot egész terjedelmében; azoknak a legrégebb és megállapodott tudományoknak a művelői, mint a történelem meg a filológiák művelői, akik többségben vannak az egyetemeken, csak a régi topográfia lebeg szemük előtt, mint az a földrajz, amelyet ők maguk is tanultak valamikor a középiskolákban.»

Ha ez így van, akkor az egyetemeken a földrajz minden ágára kiterjedő intenzív és egyúttal a tanárképzés mindenféle szükségletét is kielégítő földrajztanításról nem lehet szó mindaddig, amíg a földrajz nem nyer legalább két tanszéket, egyet az általános, egyet a leíró földrajz részére. A reformot tulajdonképpen itt kellene kezdeni, mert a középiskolai földrajzoktatás reformja csak akkor felelhet meg a hozzáfűzött reményeknek, ha a középiskolai földrajzoktatás szolgálatába olyan szaktanárokat állíthatunk, akik a földrajz minden ágában alapos kiképzést nyertek.

Az egyetemi földrajzi tanszékek szaporítására azonban egy másik szempontból is szükség van.

Mindazok alapján, amit elmondottam, korszerűsületnek kell tartanunk azt, hogy társadalmunk magasabb rétegei széleskörű földrajzi ismereteket nyerjenek. Ezért szükségesnek tartom, hogy az egyetemeken a földrajz azon tudományszakok sorában foglaljon helyet, amelyeket éppen az általános műveltség szempontjából fontos tartalmuk miatt az összes fakultások ifjúságának hallgatniuk kell. Világos, hogy itt a leíró földrajzról van szó. Gyakorlatilag ezt olyanformán lehetne keresztülvinni, hogy a kifejezetten földrajzi tanulmányokkal foglalkozó hallgatók részére tartott terjedelmesebb kollégiumokon kívül olyan rövidebb kollégiumok rendszeresítenének, amelyek az általános műveltség szempontjából fontosabb anyagot felölelő szűkebb keretben, földrajzi szakismeretek feltételezése nélkül, kényelmes alkalmat nyújtanának a nem földrajzszakos hallgatóknak arra, hogy ismereteiket ezen irányban kibővítsék.

Sőt még tovább kellene menni, és a hazai viszonyokra való tekintettel bizonyos hivatásra készülő hallgatóktól egyenesen meg kellene követelni e földrajzi tanulmányokat.

Különösen nemzetiségi vidékeinken van nagyobb szükség a közigazgatási tisztviselők földrajzi iskolázottságára. «Temérdek félreértést osztatna el és elsimítaná a nemzetiségi súrlódásokat. A földrajzi ismeretek a szülőföldnek és az embereknek szeretetét mélyítik és az altruista haj-

lamokat, amelyeknek csirája minden ember lelkében megvan, öregbítik. Aki a törvényeket nem rideg jogászai felfogással, hanem a földrajzi és természeti viszonyokhoz mérten és a nép etno-szához alkalmazkodva tudja érvényesíteni, az gyakorolja az igazi igazságot és hazaszeretetet. Nagy szüksége van erre a magyar nemzetnek és a nemzeti államnak, ha hegemoniáját fenntartani, jövőjét biztosítva látni akarja és az ellene feltámadó gyűlöletet eloszlatni kívánja. Egyedül az eddiginél magasabb és helyesebb földrajzi iskolázástól várhatjuk ezen bajaink orvoslását és ezért van a jog- és államtudományi oktatásban nagy jelentősége a földrajznak.«

Azt meg már nem is tartom – az eddigi fejtegetések után – szükségesnek érvekkel bizonyítani, hogy a műegyetemen és a gazdasági főiskolákon ezen intézetek érdekének megfelelő földrajzi kollégiumok rendszeresítendőek.

Az előadottakban – az előadás-sorozat főcímében kifejezett célnak megfelelően – első sorban az iskolai (közép- és főiskolai) földrajz-oktatás helyzetéről, értékéről és fejlesztéséről volt szó. De másrészt igyekeztem kimutatni azt is, hogy a földrajzi ismeretek fejlesztésének kérdése túlmege az iskola falán. Amit a földrajztanítás során megtanulnak a tanulók, azt azért tanulják meg, hogy magukkal vigyék az életbe. Míg az iskolai oktatás egyéb tantárgyaiból sok mindent, miután az az iskolában a maga szolgálatát meg-

tette, minden további káros következmény nélkül megint elfelejthetnek, addig a földrajztanítás során szerzett tudásnak, ismereteknek és mélyebb megértésnek az értéke teljes súlyával érvényesül később is mindig és mindenkire nézve. Áll ez a jelenre és még fokozottabb mértékben a jövőre. Az, amiről itt szó van, tetemesen túlszárnyalja az iskolai oktatás általános kérdéseit és azt népünk magasabb szellemi műveltségét és leglényegesebb létérdekeit illetőleg' igen nagy jelentőségűnek kell tartanunk.

Ha sikerült Önöket erről meggyőznöm, akkor elértem célomat.

Felhasznált főbb irodalom: Cholnoky J.: A földrajzról. – Cholnoky J.: A földrajz összefoglalása. – Cholnoky J.: A háború és a földrajz. – Lóczy L.: Elnöki jelentés 1905-ről. – Lóczy L.: Elnöki jelentés 1907-ről. (Földrajzi Közlemények 1910., 1914., 1906. és 1908. évfolyam.) – A. Kirchhoff: Einleitung zu den Verhandlungen über Schulgeographie. – Kropatschek: Zur geschichtlichen Entwicklung des geographischen Unterrichts. – A. Stauber: Über Förderung des geographischen Studiums und Unterrichts. – L. Neumann: Die Geographie als Gegenstand des akademischen Unterrichts. – L. Lehmann: Der Bildungswert der Erdkunde. – H. Fischer: Zur äusseren Lage des Geographie-Unterrichts in Preussen. – A. Wagner: Die Organisation des geographischen Unterrichts nach den neuen Lehrplänen. – A. Geistbeck: Einrichtung und Methode des geographischen Unterrichts. – E. Sieger: Die

Stellung der Geographie an den österreichischen Mittelschulen. (Verhandlungen des I., II., VII., X., XI., XII, XIII, XVI. u. XVIII. deutschen Geographentages.) – Haltenberger M.: Mennyiben érvényesült a középiskolákban a szaktanítás az 1911-1912. iskolai évben. Budapest, 1913. – Imre S.: A magyar nevelés feladatai és a református iskolák. (Országos református Tanáregyesület 1914–15. évi évkönyve.) – Imre S.: Köznevelésünk és a háború. (Magyar Pedagógia 1914. évf.) – H. Fischer: Geographische Bildung und unsere Zeit. – F. Lampe: Fragen der Lehrplangestaltung für den erdkundlichen Unterricht an den höheren Lehranstalten. (Geographische Bausteine, 5. Heft.)